

П'ять прелюдій для фортепіано Б. Лятошинського: образно-тематична концепція циклу

Борис Миколайович Лятошинський – видатна постать в історії українського музичного мистецтва ХХ століття. Народившись у Житомирі, майбутній композитор провів тут свої молоді роки, навчаючись у гімназії та отримуючи початкову музичну освіту. У спогадах однокурсників Б. Лятошинського (зокрема, В. Неллі) згадується будинок його родини, який називали «будинком музики»: «Посередині короткої Михайлівської вулиці є поворот на невелику Гоголівську. Я знову біля низького, одноповерхового будинку, що вріс у землю, де в роки нашої юності жив Б. Лятошинський. Але я чітко бачу велику вітальню, меблі, накрите плюшем, у кутку зліва рояль, клавішами до вікон, пам'ятаю незвичайну тишу і затишок привітного будинку... Цей будинок називали «будинком музики», оскільки саме тут, на Гоголівській, збиралася комісія по підготовці концертів, до складу якої входив Борис [3, с.147, 148]. Нині це поворот на вулицю Лятошинського, яка бере свій початок від недалеко розташованої ДМШ №1, що також носить ім'я славетного земляка. Поряд знаходиться і пам'ятник, який засвідчує вшанування пам'яті видатного композитора.

З молодих років Б. Лятошинський багато акомпанував, досконало володіючи фортепіано. Мабуть, тому перші твори композитора – це твори для фортепіано (зокрема, мазурка, вальс), а фортепіанний квартет став сміливою спробою його творчих сил у камерному жанрі. Подальше навчання у Київській консерваторії сприяло високопрофесійному становленню Б. Лятошинського і як композитора, і як педагога.

Нині творчість нашого видатного митця є предметом наукових досліджень музикознавців і з позицій символізму (О. Рижова), і, як доробок епохи українського модернізму (М. Новакович), і, як предмет порівняльно-типологічного аналізу творчості Б. Лятошинського і Д. Шостаковича (Д. Канєвська), і в контексті генезису та сучасних тенденцій розвитку національної музичної мови (О. Козаренко) та ін.

У творчому доробку Б. Лятошинського фортепіанна творчість, що представлена невеликою кількістю творів (2 сонати – 1924, 1925, 7 п'єс «Відображення» – 1925, Балада – 1928, Сюїта, 2 прелюдії – 1942, 5 прелюдій – 1943), цікава втіленням характерних тенденцій того часу, стилістичних особливостей музичної мови композитора, проявом самотності його музичного мислення.

У межах нашої статті розглянемо образно-тематичну концепцію п'яти прелюдій для фортепіано, що були створені протягом 1942 – 1943 р.р., а саме у переломний період Другої Світової війни. У ці роки Б. Лятошинський, перебуваючи у Саратові в евакуації, продовжує активно працювати, про що свідчать написані тоді твори: «Український квінтет», струнний квартет № 4, сюїта на українські народні теми для струнного квартету, сюїта для квартету дерев'яних духових інструментів, тріо № 2, сюїта для фортепіано, романси на вірші [М. Рильського](#) і [В. Сосюри](#), більше вісімдесяти обробок українських народних пісень. У цей час були написані і п'ять прелюдій для фортепіано ор. 44.

Цей твір являє собою надзвичайну цілісність образно-тематичного та емоційно-почуттєвого планів. Прелюдії не мають конкретної назви і визначеної програми, але кожна з них вражає яскраво-образною картинністю та вразливістю емоційного співпереживання. П'ять прелюдій сприймаються як єдиний цикл, що об'єднаний загальною концептуальною ідеєю, в якому кожна з них – це лише один із етапів на шляху розкриття ідейно-художнього змісту твору. Цикл скріплений не лише ідейно-образним змістом, а й метро-ритмічними, мелодико-інтонаційними, динамічними, тональними, гармонічно-фактурними засобами, які і надають єдності у наскрізному розвитку тематизму.

Перша прелюдія (*es moll*) – *Lugubre ma non troppo lento* – втілення глибоко індивідуальної, особистісної і, водночас, всесвітньої трагедії. Сила людського горя безмежна. У музиці прелюдії немає жодної світлої інтонації, яка б давала надію.

Початковим акордом Б. Лятошинський виражає одномоментність дії різних емоційних проявів: несподіваність, пригніченість, відчай, безвихідь. Цей субмотив ніби передає «раптовий гострий біль від зрадницького пострілу у спину», а наступна низхідна тонова інтонація виражає слабкість останнього подиху. Мотив зупиняється на короткій восьмій паузі, а під час наступного

варіантного повторення завершується більш вагомою цезурою. Монотонний поступ механічно рівномірного остинатного октавного баса у надзвичайно низькому регістрі надає трагедійності загрозувального характеру. Так народжується фраза, яка є інтонаційним зерном всієї прелюдії. Прозвучавши на початку, вона стала втіленням безнадійного горя однієї людини, а її подальше багаторазове проведення на протязі твору об'єднує весь народ в усвідомленні жадливості війни.

Друга прелюдія (*h moll*) – *Lento e tranquillo* – це поетика світла, тепла, родинності, батьківщини. Основна мелодія ллється, вражаючи життєздатною силою. Її ритмо-інтонаційна примхливість вимальовує ажурні візерунки, що всім своїм еством рідняться з українською народною піснею. Яскраво виражена наспівність теми, широта дихання, врівноваженість і спокій чотиридольного метру, прозора чистота квінтових опор у гармонічно-фактурному супроводі, що чергуються з барвистою красою септакордових співзвуч, – все це народжує спогади про мирне життя, батьківську домівку, рідну природу.

Вже з перших тактів композитор висвітлює мінорність основної тональності, застосовуючи соль мажорну квінту в якості тональної опори. Її чергування із субдомінантовою квінтою та появою терпких світлих септакордових звучностей (в подальшому поліфункціональних сполучень), несподіваних тональних зрушень створює м'який імпресіоністичний фон для безтурботної плинності мелодичної лінії.

У середній частині форми (*As dur*) основна тема ефектно звучить в оточенні «дзвонів», імітація яких створюється одночасним звучанням акордів у найнижчому і найвищому регістрах.

Репризності формі надає поява теми в основній тональності (*h moll*), але в характері речитативно-декламаційного висловлювання. Вона звучить ємко, зосереджено і дещо скорботно, через використання другого низького ступеня. Заключні акорди прелюдії своєю нестійкістю лише підкреслюють нестабільність життєвої ситуації та актуалізують проблеми часу.

Третя прелюдія – *Allegro agitato* – це центральний епізод могутнього протистояння. Б. Лятошинський обирає ритмічну пульсацію токатного руху тріолей як засіб відображення механічно впертої сили – образ фашистської навали. У шквалі тонально нестійких октавних пасажів, підкреслених басами (*marcato*), вимальовується світла, лірична мелодія (*g moll*), ущільнена акордовою фактурою, яка своєю рівномірністю восьмих тривалостей, намагається вистояти під шаленим натиском тріолей. Але її зносить тріольний потік. Хід цього протистояння Б. Лятошинський розкриває тонально-гармонічною нестійкістю, жорсткою дисонантністю співзвуч, а також використанням низхідної хроматичної секвенції (*fis moll, f moll, e moll*), у процесі якої, втрачаючи сили, залишається лише перша фраза мелодії, яку з часом поглинає і повністю знищує смерч тріольного руху. Це трагічна кульмінація не лише третьої прелюдії, а й всього циклу. Подальша метрична зміна трьохдольності на дводольність стискає пружину протистояння до неймовірного рівня.

З *andante con disperazione* в *es moll* (тональність першої прелюдії) вирає нова кульмінація, яка являє собою гігантські руйнівні хвилі акордових каскадів у межах максимально можливого регістрового діапазону фортепіано. І несподівано на *piano* з'являється мотив з основної теми першої прелюдії, яким трагічно завершується «боротьба». За силою трагедійності ця прелюдія повною мірою може бути піднесена до найкращих трагедійно-драматичних творів світового музичного мистецтва, незважаючи на мініатюрність жанру.

Четверта прелюдія (*gis moll*) – *andante sostenuto* – картина відродження, «воскресіння з попелу». У двотактовому вступі встановлюється низхідний рух тріолей (*ostinato*), які втратили свою першу долю, що асоціюється зі знищенням в людині духовного стрижня, внутрішньої опори. Цим прийомом композитор відтворює глухий, глибоко-здавлений плач без сліз. На цьому фоні з'являється задушевна лірична мелодія, що інтонаційно нагадує проникливу тему з третьої прелюдії, яка безжалісно була знищена. Ніби відроджуючись із нічого, тема поступово набуває впевненості та емоційної сили. Тихі акордові розсипи освіжають палітру фактури несподівано мажорним колоритом, виблискуючи тембрами різних тональностей (*G dur, B dur, Des dur, Ges dur*) та охоплюючи весь звуковий регістровий простір.

Поява основної теми у *gis moll* ознаменована поліфонічним викладом фактури. Акордова тріольність остинатного басу змінилася хвилююче емоційними шістнадцятими, які зберегли закладену в тріолях ритмоформулу (відсутність першої долі у низхідному мотиві). Звучанню основної теми, що проходить у середньому голосі луною, вторить верхній голос у високому регістрі,

ніби висвітлюючи її сонячними променями. Високотеситурне проведення теми – це ніби вільний політ на фоні гармонічних переливів фактури.

У кодї тема набуває більш декламаційного характеру, в чому проглядається народження великої внутрішньої сили, спроможної до подальшого протистояння.

П'ята прелюдія – *Impetuoso* – величний життєстверджувальний фінал циклу. Чітка вираженість мажорного ладу, яскраве форте, загостреність пунктирного ритму у затаковій будові мелодичних фраз, низхідні квінтолі по звукам акордів, розмашисті октави в басах, акордова щільність фактури, – все це створює образ остаточної впевненості у перемозі. Тема проходить висхідний ряд транспонуючих зміщень (*A dur, Des dur, Es dur*) стверджуючись у своїй непереможності.

Несподівана стриманість темпу, зміна фактури, *piano* привертають увагу до виразної мелодії, інтонаційно схожої до теми з третьої прелюдії, яка намагалася вистояти у жорсткому протистоянні нерівних сил. На противагу її загальновисхідному руху контрапунктом у протилежному напрямку рухається механістична хроматизована тема, що нагадує про недавнє протистояння. Фактурно-образним контрастом з'являється початкова тема – *impetuoso*, яка тимчасово призупиняє зіткнення протидіючих сил, а в подальшому підтримує боротьбу. Б. Лятошинський застосовує активний тональний розвиток тематизму по суто мажорним тональностям, дисонантно насичену фактуру, акцентуацію акордів, могутньо-стверджувальну динаміку *forte*.

Глибока фермата на паузі відділяє величне *impetuoso* від найліричнішого *andante sostenuto*. Прониклива мелодія теми вплелася у фактуру схвильованих тріолей, що поєднуються із ритмічно рівномірною підтримкою акордових восьмих тривалостей. Повнозвуччя фактури, єдність поліритмії, широта діапазону, надзвичайна мелодична виразність, життєздатний мажор, *fortissimo*, заключні акордові фанфари засвідчують апофеоз перемоги.

Таким чином, п'ять прелюдій для фортепіано Б. Лятошинського – це своєрідний музичний літопис великої трагедії людства. За своєю образно-емоційною силою кожна сторінка цього твору – це глибокі переживання людей, об'єднаних єдиним горем і, водночас, єдиною надією. Філософське осмислення трагедійності та оптимістичне бачення майбутнього дали змогу композитору втілити власний погляд на сучасні йому події у такому невибагливому фортепіанному жанрі як прелюдія.

1. *Канєвська Д.А.* Б.М. Лятошинський і Д.Д. Шостакович: порівняльно-типологічний аналіз творчості: Дис... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 / Національна музична академія України ім. П.І. Чайковського. – К., 2002. – 234арк. Електронний ресурс: <http://www.dlib.com.ua/b-m-lyatoshynskiy-i-d-d-shostakovych-porivnjajno-typolohichniy-analiz-tvorchosti.html>
2. *Козаренко О.В.* Українська національна музична мова: генеза та сучасні тенденції розвитку: Дис... д-ра мистецтвознавства: 17.00.03 / Національна музична академія України ім. П.І. Чайковського. – К., 2001. – 398арк. Електронний ресурс: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/42887.html>.
3. *Неллі В.О.* Спогади // Грищенко Л.Н. Борис Лятошинський. – К., 1985. – С. 144 – 148.
4. *Новакович М.О.* Канон українського музичного модернізму в творчості Бориса Лятошинського: Дис... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 – Львів. – 2008. Електронний ресурс: http://www.br.com.ua/referats/dysertacii_ta_autoreferaty/62487-1.html
5. *Рижова О.О.* Український символізм та фортепіанна спадщина Б. Лятошинського: Дис... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 – 2006. Електронний ресурс: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/337713.html>
6. *Самохвалов В.Я.* Борис Лятошинський. – К., 1974. – 46 с.

Светлана Олейник

Пять прелюдий для фортепиано Б. Лятошинского: образно-тематическая концепция цикла

В статье осуществлен образно-тематический анализ фортепианного цикла пять прелюдий Б. Лятошинского.

Svitlana Olijnyk

Five Preludes for Fortepiano by B. Lyatoshynskij: Image-Thematic Conception of Cycle

This article first introduces image-thematic analysis of piano cycle of five preludes op. 44 B. Lyatoshynskij.